

Мотайло О.В.

к.мед.н., здобувач кафедри національної безпеки,
публічного управління та адміністрування
Державного університету «Житомирська політехніка»

РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Безпека пов'язана з національним виживанням та розвитком в сучасному світі, і оскільки силові можливості держави є остаточною засобом для цього, дослідження в сфері національної безпеки концентрувалися на вивченні ролі, характеру і напрямків зміни загроз безпеки держави. Традиційно безпека була зовнішньої концепцією, проте в період глобалізаційних процесів та трансформацій загрози безпеки мають транснаціональні наслідки, що призводить до зростання уваги до нових форм співпраці в напрямі забезпечення безпеки. Пріоритетними та першочерговими залишаються захист території держави і населення, як і раніше. Однак економічні міркування при вибудовуванні і ранжируванні загроз безпеки враховуються набагато більше, ніж в минулому. Вищою формою національної безпеки виступає збалансованість як внутрішніх громадських інтересів, так і національних інтересів в міждержавних відносинах. На даний момент досягнення безпеки, є найважливішою складовою загальної стратегії розвитку України, існування і розвитку української державності. Такі основні елементи системи національної безпеки як національні інтереси і національні загрози можуть бути покладені в основу класифікації національної безпеки. У зв'язку із забезпеченням національної безпеки вона може бути розділена на види по сферах забезпечення, а саме: воєнну, політичну, міжнародну, інформаційну, економічну, соціальну і екологічну безпеки. Нагальними залишаються внутрішні виклики та загрози національній безпеці у економічній, соціальній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій та інших сферах життєдіяльності держави. Крім того не менший вплив на стан та рівень національної безпеки справляють зовнішні загрози у воєнній, міжнародній сферах. Такі загрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, ескалація міждержавних і громадських конфліктів стають сьогодні дедалі інтенсивнішими і мають негативні наслідки для національної безпеки. В ході нашого дослідження, було встановлено основні ризики та загрози національній безпеці та встановлено, що в сучасних умовах ослаблення державного нагляду, недостатня ефективність правових і економічних механізмів упередження, запобігання та нейтралізацію загроз національній безпеці збільшують ризик у всіх сферах життєдіяльності України.

Ключові слова: безпека, держава, державна безпека, безпека держави, національна безпека, ризики національної безпеки, загрози національної безпеки.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових напрацювань з питань національної безпеки, питання ризиків та загроз національній безпеці залишається відкритим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема ризиків та загроз національній системі є мало досліджуваною. Дане питання підіймала незначна кількість вітчизняних авторів, серед них Дацюк А., Садовський В., Полтораков О., Марутян Р. та інші.

Постановка завдання. Проаналізувати ризики та загрози національній безпеці України.

Виклад основного матеріалу. Головним у змісті Стратегії національної безпеки України є погодження та взаємозв'язок системи протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам і викликам національним інтересам і безпеці України, які можуть

негативно впливати на її соціально-економічний розвиток (рис. 1).

Глобалізація збільшила ефективність неурядових організацій, а інформаційна революція призвела до зростання чисельності та посилення впливу мережевих структур. Міжнародна злочинність на сьогодні представлена в основному мережевими структурами, в боротьбі з якими державні інститути, засновані на принципах ієрархії, найчастіше програють. Транснаціональні злочинні угруповання мають у своєму розпорядженні майже необмежені можливості для підкупу посадових осіб та вербування прибічників. Незалежно від того, що вони поки використовуються лише в незначній мірі, але при необхідності ступінь впливу на державу та її структури може різко зрости, аж до організації збройного опору владі і спроб повалення уряду.

Рис. 1. Структура загроз і компонентів забезпечення національної безпеки України

Джерело: складено автором

Енергетична залежність обертається зростанням економічних і екологічних витрат на створення інфраструктури набагато менш ефективною, ніж та, яка діяла б в умовах регіональної кооперації. Дана загроза національній безпеці є постійною, з дуже високим ступенем актуалізації, має тенденцію до зростання.

Зниження ефективності органів захисту безпеки держави (всіх видів). Як частина системи держуправління, органи держбезпеки і правопорядку відчують на собі дію загальних для всієї системи процесів, причому в більш вираженому, концентрованому вигляді. В умовах падіння ефективності і прогресуючої самодискредитації держапарату, відбувається перекручування мотивації працівників органів безпеки, що призводить до ослаблення профвідбору і, відповідно, посилює тенденцію зниження професійної компетентності. У цих умовах об'єктивно необхідна в профілактичному плані каральна функція даних органів трансформувалася в ефективний корупційний інструмент; міжвідомчі «війни» загострилися і набули характеру боротьби за доступ до нефункціональним важелів управління в політичних і економічних інтересах внутрішньоелітних груп впливу.

Варто виділити ризики та загрози кризи державного управління, які породжуються незавершеним процесом пристосування політичних інститутів до потреб і проблем економічного і

соціального розвитку. Серед основних ризиків та загроз є наступні:

– *неефективність державного апарату*. Безпосереднім зовнішнім виразом цієї неефективності є невиконання державних програм, неефективне використання бюджетних ресурсів, продовольча інфляція, зростаюча загроза підвищення тарифів, зниження рівня життя значної частини населення. Все це має місце при об'єктивно сприятливих умовах і високою міжнародною кон'юктурою для товарів казахстанського експорту, насамперед вуглеводнів. Дані процеси розгортаються на тлі збереження вузькості національного ринку, що перешкоджає створенню високотехнологічних великих вітчизняних виробництв. Як наслідок, неконкурентоспроможна собівартість продукції при високій транспортній складовій у витратах виробництва, монополізм і відсутність реальної конкуренції, тиск зарубіжної продукції.

– *корумпованість державного апарату* породжує «корупційний податок на економіку». Являючись додатковим тягарем на величину цін, кредитів, платежів, корупція в економічному сенсі перешкоджає становленню та розвитку ринкових інститутів в їх повному розумінні, оскільки підриває конкурентоспроможність агентів ринку позаекономічними засобами. Найбільш корумпованими є правоохоронні органи, суди, митниця, і інші органи.

– зниження рівня компетентності та політичної лояльності державних службовців. Основною формою прояву виступає не тільки пережита криза, але й не дуже високий рівень використання управлінських можливостей та повноважень. Реальними причинами цього можуть бути: а) боротьба кланів у вищому керівництві; б) недостатня ефективність кадрової політики на рівні як керівників, так і виконавців; в) відсутність або недостатність матеріальних і кар'єрних стимулів для державних службовців на всіх рівнях влади; г) таємність процесу прийняття кадрових та управлінських рішень для альтернативних варіантів діяння.

Ризик прояви політичного екстремізму в країні пов'язаний зі зростаючими політичними амбіціями внутрішньоелітних груп і особливостями внутрішньополітичної ситуації. Передумовами для цього служать наступні обставини:

– зростання рівня розшарування населення за соціальною, етнічною та релігійною ознаками. Як свідчить світова практика, саме ці суперечності служать сприятливим підґрунтям для екстремізму.

– низька ефективність діяльності органів безпеки країни, зрощування їх з кримінальними структурами. Як показує досвід попередніх років, структури покликані забезпечувати безпеку країни, здатні діяти в інтересах певних осіб або групи, на шкоду державним інтересам.

– самоуправство і безкарність вищого чиновницького апарату. Сформована політична ситуація розв'язує руки вищим представникам влади, роблячи їх повноваження безмежними всередині країни. Дане явище є постійним джерелом внутрішньополітичної загрози, так як висока ймовірність появи прихованої опозиції «під боком».

З плином часу загроза політичного екстремізму буде збільшуватися, адже існуюча політична система не дозволяє вести легітимну боротьбу за владу.

Загрози національній безпеці та інтересам України у прикордонній сфері обумовлені:

– економічною, демографічною та культурно-релігійною експансією суміжних держав на вітчизняну територію;

– активізацією діяльності транскордонної організованої злочинності, а також зарубіжних терористичних організацій.

Варто зазначити, що реальні загрози національній безпеці країни перешкоджають просуванню реформ, провокують зростання соціального невдоволення політикою держави. До внутрішніх загроз економічній безпеці України слід віднести:

– низький технологічний рівень більшості галузей, високі витрати виробництва, низьку якість продукції і, як наслідок, низьку конкурентоспроможність національної економіки;

– втрату значної частини науково-технічного потенціалу, позицій на важливих напрямках науково-технічного прогресу;

– деформовану структуру виробництва; зруйнування системи відтворення виробничого потенціалу;

– неефективність державного управління соціально-економічними процесами та ін.

До головних зовнішніх загроз належать:

– імпортна залежність України з багатьох видів продукції, включаючи стратегічні товари, енергоносії, комплектуючі вироби для машинобудування, продовольчі товари;

– нераціональна структура експорту;

– перебування ще в зародковому стані фінансової, організаційної та інформаційної інфраструктури підтримки конкурентоспроможності всього українського експорту;

– некерований відтік за кордон інтелектуальних і трудових ресурсів;

– недостатній експортний та валютний контроль і недосконалість митної політики; слабка розвиненість транспортної інфраструктури зовнішньоекономічних стосунків [1].

В умовах фінансово-економічної кризи набула тотального характеру тінізація економіки України. Вона є найгострішою проблемою сучасності, основою для криміналізації, корупції, хабарництва в економічній, політичній, а також і соціальній сферах. Поширення тінізації економіки, зумовлює зокрема макроекономічні диспропорції, структурні деформації суспільно-економічного розвитку, що призводить до різкого зниження ефективності державної політики.

Серед загроз в економічній сфері доцільно виділити також наступні:

– *Неефективність економічних інститутів управління* – невиразність економічної стратегії є наслідком підготовки стратегічних рішень у вузькому колі, без попереднього обговорення ні на експертному рівні, ні в рамках управлінської або підприємницької еліти. Результатом стає формальна згода з цими рішеннями, супроводжуване їх фактичним саботажем.

– *Падіння бюджетної дисципліни* – основною причиною є зниження контролю з боку центральних державних органів та органів місцевого самоврядування, підживлює зростанням бюджетних можливостей. \

– *Підвищення цін і тарифів.* Необхідність підвищення тарифів диктується станом систем життєзабезпечення населення і економіки.

Кризові явища в сільському господарстві розпадаються на кілька груп, кожна з яких окремо або в сукупності може викликати негативний ефект в суспільстві, з відповідними політичними наслідками для режиму.

– *Породжені процесами природного деградації,* до яких можна віднести стан земельного фонду країни, в якому накопичуються незворотні (на нинішньому рівні господарювання) зміни: засолення ґрунтів в результаті монокультури бавовни і рису, нестачі вологи, стану зрошувальних і дренажних систем, агротехніки; виснаження орного шару в районах ризикованого землеробства.

– *Викликані станом соціальної сфери, середовища проживання,* серед яких виділяються наступні: різке погіршення за останні роки загальних умов проживання, занепад соціальної сфери, що супроводжується депопуляцією цілих районів. Характеризуються низькою щільністю об'єктів соціально-культурної сфери (освіта, охорона здоров'я, культура, дитячі дошкільні установи) і, навпаки, підвищеним відсотком живуть за межею бідності, самозайнятих, які отримують адресну соціальну допомогу.

Варто наголосити, що негативні тенденції в соціальній сфері та накопичені соціальні проблеми створюють загрози національній безпеці та подальшому розвитку суспільства, які можуть стати причинами порушення рівноваги та стабільності.

Загрози соціальній безпеці охоплюють дії, спрямовані проти утвердження України як соціальної держави, солідарного суспільства, проти національних соціальних інтересів, які відображають потреби українського народу у добробуті, гідних умов життєдіяльності. Особливо небезпечними є загрози, які виявляються через:

– невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;

– неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;

– наявність постійного безробіття;

– низький рівень життя та соціальної захищеності широких верств населення;

– наявність громадян працездатного віку, не зайнятих суспільно корисною діяльністю;

– кризу системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне

погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;

– загострення демографічної кризи [2].

Негативні тенденції в економіці та накопичені соціальні проблеми створюють суттєві загрози національній безпеці та подальшому розвитку суспільства. Так, розвиток подій на Донбасі, без сумніву, за будь-яких умов здійснює потужний вплив на загальну економічну ситуацію в Україні, на спроможність бюджету фінансово забезпечити державні зобов'язання щодо соціального захисту населення, що, безперечно, у свою чергу впливає і на настрої в суспільстві. Тривалість і характер перебігу воєнного конфлікту зумовили зокрема збільшення кількості насильницьких смертей та підвищили ризики для здоров'я, головним чином серед його учасників та мирного населення в зоні проведення антитерористичної операції.

Проаналізувавши чинники, що впливають на соціальну безпеку, можемо стверджувати, що найбільшу загрозу національній безпеці складають:

– різка диференціація доходів і потреб населення;

– погіршення структури харчування;

– розширення меж бідності в результаті абсолютного і відносно постійного збільшення кількості людей, доходи котрих нижче прожиткового мінімуму;

– погіршення здоров'я населення, зростання безробіття і соціальної злочинності та ін.

Слід зазначити, що найбільшою загрозою, яка, можливо, поклала початок і всім наступним загрозам соціальній безпеці України, є саме низький рівень соціальної орієнтованості економіки, який проявляється в неусвідомленості органів державного управління соціальної складової і, як наслідок, функціонування незначного фінансування соціальних програм із застосуванням лише вторинного значення соціальних заходів поряд з економічними і політичними питаннями.

Реалізація екологічної політики в сучасних умовах має обов'язково враховувати зростаючу роль негативних факторів впливу на забезпечення екологічної безпеки країни. До загроз національним інтересам і національній безпеці в екологічній сфері доцільно віднести наступні чинники:

– антропогенне порушення і техногенна переважаність всієї території України;

– зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів;

– нераціональне виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як не відновлюваних, так і відновлюваних;

- погіршення стану водних басейнів;
- неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;
- неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин;
- екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів;
- посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів та біотехнологій [3].

У науково-технологічній сфері до загроз національній безпеці віднесено:

- відтік наукових кадрів з України в зарубіжні держави (продовження фактичної «викачки мізків»);
- критичний рівень науково-технологічного відставання України від провідних держав світу;
- проведення непродуманих освітніх реформ, результатом яких може стати зникнення ряду наукових шкіл, зниження якості вищої освіти, падіння рівня науково-технологічного розвитку України [4].

Слід зазначити, що унаслідок кліматичних змін, природних і техногенних факторів, порушень природоохоронного законодавства Україна зазнає істотних збитків. Критичний стан основних виробничих фондів збільшує ризик надзвичайних ситуацій техногенного і природно-техно-

генного походження та погіршує якість основних ресурсів життєзабезпечення.

Загрози національній безпеці України в інформаційній сфері це – сукупність умов та чинників, які становлять небезпеку життєво важливим інтересам держави, суспільства і особи через можливість негативного інформаційного впливу на свідомість та поведінку громадян, а також на інформаційні ресурси та інформаційно-технічну інфраструктуру [5].

Слід зазначити, що значний вплив на етнополітичну безпеку в Україні відіграють також зовнішньополітичні чинники. До зовнішньополітичних чинників належать: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав, спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, прояви сепаратизму, нелегальна міграція, можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин, під впливом зовнішньополітичного фактору радикалізація та прояв екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин і релігійних громад.

Висновки. Отже, у цих умовах ослаблення державного нагляду, недостатня ефективність правових і економічних механізмів упередження, запобігання та нейтралізацію загроз національній безпеці збільшують ризик у всіх сферах життєдіяльності України.

Список літератури:

1. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» № 392/2020. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
2. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. №964-IV (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
3. Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf>
5. Копанчук В.О. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України: сучасні виклики та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам URL: 035.pdf (nuczu.edu.ua)

Motailo O.V. RISKS AND THREATS TO NATIONAL SECURITY

Security is linked to national survival and development in the modern world, and because the state's power is the ultimate means to do so, national security research has focused on studying the role, nature, and direction of changing state security threats. Security has traditionally been an external concept, but in times of globalization and transformation, security threats have transnational implications, leading to increased attention to new forms of security cooperation. The protection of the territory of the state and the population remains a priority and a priority. However, economic considerations are much more taken into account when building and ranking security threats than in the past. The highest form of national security is the balance of both internal public interests and national interests in interstate relations. At the moment, achieving security is the most important component of the overall strategy of Ukraine's development, existence and development of Ukrainian statehood. Such basic elements of the national security system as national interests and national

threats can be used as a basis for the classification of national security. In connection with national security, it can be divided into types of areas of security, namely: military, political, international, information, economic, social and environmental security. Internal challenges and threats to national security in the economic, social, energy, financial, informational, environmental, food and other spheres of state life remain urgent. In addition, external threats in the military and international spheres have no less of an impact on the state and level of national security. Threats such as the proliferation of weapons of mass destruction, international terrorism, transnational organized crime, illegal migration, and the escalation of interstate and civil conflicts are becoming more intense today and have negative consequences for national security. In the course of our study, the main risks and threats to national security were identified and found that in modern conditions of weakening state supervision, insufficient effectiveness of legal and economic mechanisms of prevention, prevention and neutralization of threats to national security increase risk in all spheres of Ukraine.

Key words: security, state, state security, state security, national security, risks of national security, threats to national security.